บทที่ 5

ภาษา

ภาษาเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญอีกสาขาหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมจะมีความเจริญงอกงามสืบทอดต่อไปได้ก็เพราะมนุษย์มีเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ ภาษา ภาษาเป็นสื่อของความหมายและความเข้าใจ ซึ่งรวมทั้งก่อให้เกิดอารมณ์ ความเชื่อ และความคิดอ่าน [1] ซึ่งต้องอาศัยศิลปะการใช้ภาษาและมักมีแบบแผนที่ใช้กันอยู่ในสังคมนั้น ในที่นี้จะกล่าวถึงภาษาร้อยกรองของไทย ซึ่งปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

1. การเปรียบเทียบ

การเปรียบเทียบเป็นวิธีการใช้ภาษาเพื่อสร้างความเข้าใจและอารมณ์ได้อย่างรวดเร็ววิธีหนึ่ง คือนำเอาคำพูดที่ใช้เป็นปกติแก่สิ่งหนึ่งไปเปรียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่เห็นว่ามีลักษณะคล้ายกัน เป็นวิธีที่ทำให้ภาษาคล่องแคล่วไปอย่างกว้างขวาง ภาษาเป็นการแสดงออกของจิตใจ สามารถถ่ายความคิดความรู้สึกออกมาให้เห็นได้ เมื่อมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบใจจะเกิดความคิดหาสิ่งที่มีอยู่แล้ว ซึ่งมีลักษณะที่เห็นว่าพอจะอนุโลมเข้ากันได้กับสิ่งใหม่ การเปรียบเทียบแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ อุปมา (Simile) คือ ข้อความเปรียบเทียบที่มีคำว่า ดัง, เหมือน, คล้าย, ราวกับ, ประหนึ่ง ฯลฯ อยู่ด้วย และอุปลักษณ์ (Metaphor) คือการเปรียบเทียบโดยไม่มีคำว่า ดัง, เหมือน, คล้าย, ราวกับ, ประหนึ่ง ฯลฯ เช่นตัวอย่างว่า "เขาฉลาดเฉลียวเหมือนขงเบ้ง" เป็นการเปรียบแบบอุปมา ส่วน "เขาเป็นขงเบ้งแห่งคณะของเรา" เป็นการเปรียบแบบอุปลักษณ์

สิ่งที่นำมาเปรียบในร่ายยาวฉบับนี้ได้แก่ สัตว์, พืช, แร่ธาตุ, เครื่องมือเครื่องใช้, ปรากฏการณ์ธรรมชาติ และอื่น ๆ ดังนี้

1.1 เปรียบกับสัตว์

1.1.1 ลักษณะที่เป็นอุปมา ดังตัวอย่างว่า

---

[1] สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย, หน้า 124.

ความงามของดวงตา เปรียบกับความงามของนัยน์ตาเนื้อทรายที่มีอายุประมาณ 1 ปี ดังมีความว่า "ขอให้ข้ามีดวงเนตรทั้งสองดำเป็นสีเหมือนหนึ่งตามฤดีลูกเนื้อทราย อันเกิดได้ขวบปีปลายเป็นกำหนด" [1]

ความดำของขนคิ้วและผม เปรียบกับความดำเป็นมันของสร้อยคอนกยูง ดังความว่า "ขอให้ขนคิ้วข้าเขียวดูงามชำบริสุทธิ์เป็นสีระยับดุจสร้อยคอมยุรยงงาม" [2]

ความดำของเส้นผม เปรียบกับสีปีกแมลงค่อมทองซึ่งมีลักษณะดำขลับ ดังมีความว่า "ให้เส้นเกศาสีดำขลับสลักสลวยบริสุทธิ์ ดุจสีปีกแมลงค่อมทอง เป็นมันระยับย่องควรจะทัศนา" [3]

ภรรยาติดตามสามี เปรียบกับนางช้างต้นติดตามพระยาช้าง ดังข้อความว่า "ดุจนางช้างต้นอันยุรยาตร ติดตามพระยาราชกุญชร" [4] นางช้างต้นหมายถึงพระนางมัทรี และพระยาราชกุญชร หมายถึงพระเวสสันดร

พระมหากษัตริย์กับข้าราชบริพาร เปรียบกับราชหงส์และกาแก ดังข้อความว่า "ดังราชหงส์ปีกหักตกปลักหนอง กาแกก็จะแซ่ซ้องเข้าสาวไส้" [5] พระเจ้าสญชัยเปรียบเหมือนราชหงส์ ส่วนข้าราชบริพารเปรียบเหมือนกาและแก เมื่อพระเจ้าสญชัยหมดอำนาจ พวกข้าราชบริพารจะพากันละลาบละล้วงหมดความเกรงพระทัย

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 13.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

[5] เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชายชรากับเด็กสาว เปรียบกับโคแก่และหญ้าอ่อน ดังมีความว่า "ดังว่าพฤฒิโค เคาเฒ่าชราจร ครั้นและว่าเห็นเหยื่อหญ้าอ่อนออกโอษฐอ้า ละลนละลานแลบเลียชิวหาหู หางระเหิดหัน" [1] โคแก่ หมายถึง ชูชก ส่วนหญ้าอ่อนหมายถึงอมิตตดา ชูชกดีใจที่ได้พบอมิตตดาซึ่งรุ่นสาวจึงแสดงอาการดังโคแก่เห็นหญ้าอ่อน

บุคคลที่รุมล้อมต่อว่ากัน เปรียบกับฝูงกาเต้นตามและล้อมรอบนกเค้า ดังข้อความว่า "ดังฝูงกาเข้าเต้นตามตอมนกเค้า" [2] นกเค้าหมายถึงอมิตตดา ฝูงกาหมายถึงนางพราหมณีซึ่งเข้ารุมล้อมต่อว่าอมิตตดา

คนเจ้าเล่ห์ เปรียบกับนกยางกรอก เป็นตอนที่เจตบุตรเปรียบชูชกว่า "ดังนกยางกรอกซอกซึมเซา" [3] ธรรมชาติของนกยางชอบยืนนิ่งในน้ำล่อให้ปลาตายใจ เมื่อปลาว่ายเข้ามาใกล้ก็จิกกิน เจตบุตรเห็นว่าชูชกเป็นคนเจ้าเล่ห์ไว้ใจไม่ได้เช่นเดียวกับนกยาง

เด็กที่รับผิดชอบตนเองไม่ได้ เปรียบได้กับโปดก (ลูกสัตว์) ดังข้อความที่พระนางมัทรีตรัสห่วงใยสองกุมารว่า "เหมือนโปดกมฤคมาศอันอ่อนแอ ครั้นพลัดแม่อยู่ลำพังแล้วก็จะพากันผาดโผนโจนเลนตามประสาสัตว์ ไม่รู้ว่าภัยพิบัติจะมาเบียดเบียฬเมื่อปางใด" [4] โปดกหมายถึงสองกุมารซึ่งจะพากันเล่นซุกซนไปตามประสาเด็ก ไม่รู้ว่าที่ใด เมื่อใดจะมีอันตราย

ความตกใจและหวั่นหวาด กวีอธิบายความรู้สึกตกใจและหวาดกลัวของพระนางมัทรีเมื่อพบสัตว์ 3 ตัวนอนขวางทาง ว่าเหมือนปลาที่ถูกตี ดังข้อความว่า "พระทรวงนาง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 145.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 236.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สั่นระรัวริกเต้นดังตีปลา" [1] กับตอนสองกุมารกลัวว่าจะต้องไปกับชูชกก็ตกใจเปรียบว่า "พระกายสั่นระรัวริกดังตีปลา" [2]

ลูกคอยแม่ เปรียบดังลูกของเนื้อทรายคอยแม่ ดังข้อความว่า "ดังลูกทรายทรามคะนอง ปองที่ว่าจะชมแม่เมื่อสายัณห์" [3] ลูกทรายหมายถึงสองกุมาร

เด็กที่มีตระกูลสูง เปรียบดัง "หนึ่งลูกหงส์เหมราชปักษิน" [4] ลูกหงส์ทองหมายถึงสองกุมาร

1.1.2 ลักษณะที่เป็นอุปลักษณ์ (Metaphor)

ความสูงศักดิ์และต่ำศักดิ์ เปรียบได้กับหงส์และนกดุเหว่าว่า "อย่าไฝ่สูงให้เกินศักดิ์ใช่สุริยวงศ์ โกกิลาฤาจะฝ่าเข้าฝูงหงส์ใช่พงศ์พันธุ์" [5] เป็นตอนพระนางมัทรีตรัสประชดเปรียบสองกุมารดังนกดุเหว่า ไม่ควรเข้ารวมวงศ์กับพระเจ้าสญชัยหรือพระนางผุสดีซึ่งเปรียบเหมือนหมู่หงส์

ความเป็นนักเลงใหญ่ เปรียบกับเสือร้าย ดังข้อความว่า "อ้าเอ๋ยเด็กน้อยถอยขยายเสือร้ายจะเดินทาง" [6] ชูชกแสดงท่านักเลงข่มสองกุมารดัง "เสือร้าย"

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 282.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 246.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 246.

[5] เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

[6] เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

1.2 เปรียบกับพืชพันธุ์ไม้ กล่าวเปรียบกับพืชพันธุ์ไม้มีตัวอย่าง

1.2.1 ลักษณะที่เป็นอุปมา

ความงามของฉัน นิยมเปรียบกับความงามของดอกบัวหลวงที่ยังตูมอยู่ ดังข้อความว่า "ให้เต่งตั้งดังปทุมบัวหลวง" [1] ที่นิยมเปรียบกับบัวตูมก็เพราะมีลักษณะกลมมนมีปลายเรียวได้รูปงดงาม

ความมั่งคั่งสมบูรณ์เป็นที่หวังพึ่งของผู้อื่น เปรียบกับต้นมะม่วงมีผลและรสดี ดังข้อความว่า "ดังไม้มวงอันมีผลทรงสุคนธรสอันหอมหาม จะเหลืองหล่นตกตามกันหย่อย ๆ ไม่พักเงยสอยกอสอยให้เสียวเส้น ฝูงคนมันก็เก็บกินเล่นไม่หลอหลง" [2] เปรียบพระเจ้าสญชัยเมื่ออยู่ในราชสมบัติก็มีอำมาตย์ราชบริพารห้อมล้อม แต่พอหมดอำนาจราชศักดิ์คนที่เคยจงรักภักดีมาแต่ก่อนก็จะหลีกไป

ความมีสง่าบริบูรณ์ด้วยยศศักดิ์ เปรียบกับความงามของดอกกรรณิการ์ว่า "งามดังดอกกรรณิการ์กาญจนะสุหร่ายรดเบิกบานน่าชมเชย" [3] หมายถึงพระเวสสันดรยามอยู่ในพระราชวังก็มีสง่าราศีสมกษัตริย์ ดังดอกกรรณิการ์เมื่อได้ละอองน้ำจะเบ่งบานขยายกลีบสดแช่งอย่างภาคภูมิ

อาการเศร้าโศก เหมือนไม้ในป่าถูกลมยุคันตวาตหักและล้มลงกับพื้น ดังมีความว่า "เปรียบประดุจดังว่าป่าไม้อันรื่นรมต้องลมยุคันตวาต หักฟาดพินาศระเนนกับพสุธา เสนติ ปตฺตา จ ทารา จ เสมือนหนึ่งราชกัญญาคณานางสนมล้มเนรนาทด้วยอาลัยในพระบวรราชวังใน นั้นแล" [4] ไม้ที่ถูกลมพัดหักล้มระเนระนาดเปรียบกับนางสนมที่ต่างเศร้าโศกชวนชมไม่สมฤดี

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

ศีรษะหลุดกระเด็น เปรียบเหมือนกระโหลกลูกตาลหล่นจากขั้ว ดังข้อความที่เจตบุตรชูชูกว่า "อ้ายศีรษะก็จะกระเด็นเด็ดติดตามไม่ต้านทาน ดังกระโหลกลูกตาลหล่นลงจากขั้ว" [1]

พระบาทของกษัตริย์ เปรียบเหมือนกลีบบัว ดังข้อความตอนสองกุมารทรงกันแสงพระอัสสุชลตกต้องหลังพระบาทพระเวสสันดร มีความว่า "ดังกลีบบุษยมาลีปทุมเมศมาเคียงสองรองรับน้ำพระชลเนตรพระเจ้าลูกท้าวเธอไว้" [2] กลีบบัวหลวงสีขาวเป็นกลีบแข็งแต่มีรูปอ่อนช้อยเปรียบกับพระบาททั้งคู่ของพระเวสสันดร

พระนางมัทรีจะสิ้นพระชนม์เพราะสองกุมาร เปรียบเหมือนต้นไม้จะตายเพราะมีลูก ดังที่พระนางมัทรีตรัสว่า "อุปมาเสมือนหนึ่งพฤกษาลดาวัลลิ์ ย่อมจะอาสัญลงเพราะลูกเป็นแท้เที่ยง" [3] ต้นไม้ที่มีลูกหมายถึงพระนางมัทรีมีสองกุมาร เมื่อคนต้องการลูกไม้อาจต้องตัดต้นเพื่อเก็บลูก ต้นไม้ก็ตาย เปรียบดังพระนางมัทรีถูกพรากสองกุมารก็ทำให้พระนางอาจสิ้นพระชนม์ได

ความงามของไม้เท้า เปรียบเหมือนผลหมากตูมสุกเป็นสีเหลือง ดังข้อความว่า "ดูราวกับผลหมากตูมสุกเหลืองงาม" [4]

ความทรุดโทรมของร่างกาย เปรียบเหมือนดอกบัวที่ถูกขยำให้ชอกช้ำ ดังมีข้อความว่า "ดุจดวงดอกโกมุทบุษบันบงกชรัตน์ มีบุคคลขยำชอกช้ำ ด้วยหัตถ์ให้เหี่ยวเห็นพระบวรกายก็กลับกลายพิกลเป็นปานดังอุปมา" [5] ดอกบัวเป็นดอกไม้ชั้นเลิศ เปรียบเหมือนกับพระนางมัทรี ทำให้เห็นความสูงศักดิ์แต่แบบบางควรทะนุถนอม

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 317.

[5] เรื่องเดียวกัน, หน้า 363.

1.2.2 ลักษณะที่เป็นอุปลักษณ์ เช่น

การตัดญาติทำให้สิ้นวงศ์สกุล เปรียบเหมือนการตัดต้นไม้และโค่นจนถึงเหง้า ได้แก่ข้อความตอนพระนางมัทรีตรัสประชดพระเจ้าสญชัยให้ตัดเสียทั้งพระโอรสและธิดาว่า "ได้ตัดต้นแล้วก็โค่นเหง้าเชิญทิ้งถ่อน" [1] ต้นหมายถึงพระเวสสันดร เหง้าหมายถึงสองกุมาร

1.3 เปรียบกับเครื่องมือเครื่องใช้

1.3.1 ลักษณะที่เป็นอุปมา

ครรภ์ เปรียบเหมือนคันธนู ดังข้อความตอนพระนางผุสดีขอพรว่า "เหมือนคันธนูดูละม่อม อันนายช่างฉลาดเหลาเกลี้ยงเกลาพร้อมเสมอสมาน" [2] การตั้งครรภ์ทำให้ท้องปรากฏนูน แต่พระนางผุสดีไม่ต้องการให้พระครรภ์ของพระนางนูนมากกว่าความโค้งของคันธนู

สามี เปรียบเหมือนฉัตรแก้ว ดังข้อความว่า "สามีมีอยู่แล้วเสมือนหนึ่งฉัตรแก้วอันกั้นเกศ งามหน้างามเนตรทุกเวลา" [3] ฉัตรเป็นเครื่องหมายของความเป็นใหญ่แห่งแว่นแคว้นและตามความหมายก็คือร่ม มีนัยเดียวกับสามีเป็นที่พึ่งให้ความร่มเย็น

นางกษัตริย์ เปรียบเหมือนพุ่มฉัตรทอง เมื่อพระนางมัทรีทรงติดตามหาพระโอรสและพระธิดาจนเหนื่องอ่อน แต่มิได้ทรงพบเลย พระนางจึงถึงวิสัญญี มีความ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

อุปมาว่า "ปานประหนึ่งว่าพุ่มฉัตรทอง อันต้องสายอสนีฟ้าดขาดระเนนเอนแล้วก็ล้มลง" [1] ฉัตรหมายถึงพระนางมัทรีซึ่งถึงวิสัญญี มีลักษณะเช่นเดียวกับฉัตรที่ถูกฟ้าผ่า

ความเหมาะสมของสามีและภรรยา เปรียบเหมือนน้ำนมสดกับสังข์ ดังข้อความว่า "เปรียบเหมือนกษิรรส คือน้ำนมสดขาวสะอาด ควรแก่เสวตภาชน์ คือสังข์ คือช่างชำระผิวรุงรังออกแล้วขัดจัดเจียรไนให้มีพรรณขาวผ่องแผ้วเสมอด้วยน้ำนมสมควรกัน" [2] หมายถึงความเหมาะสมระหว่างพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี

1.3.2 ลักษณะที่เป็นอุปลักษณ์

พระโพธิญาณ เปรียบเหมือนไซ ดังข้อความว่า "เสมือนหนึ่งพรานเบ็ดมาตีปลาหน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไปให้แตกซ่าน ตัวเราผู้ทำทานเหมือนตัวปลา พระโพธิญาณภายหน้านั้นคือไซ ปรารถนาจะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี" [3] พระเวสสันดรเปรียบเหมือนปลา พระโพธิญาณเปรียบดังไซ และชูชกเปรียบเหมือนพรานเบ็ด

สังกุมาร เปรียบเหมือนสำเภาทอง ดังความว่า

> เจ้าจงมาเป็นสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างชาญฉลาดจำลองทำด้วยกงแก้วประจำ ตรึงด้วยเพชรแน่นหนา...ครั้นสำเร็จดำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระสมาบัติกระหวัดทรงเป็นสรอยสังวาลอยู่สรรพเสร็จ ดังจะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า...สำเภาทองก็จะล่องลิ่วไปตามลม

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 303.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 266.

สรรพสัตว์ก็จะชื่นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมกาฬพาลกระพือพัด คือโลโภ ถึงจะโตสักแสนโตตั้งตีเป็นลูกกลิ้นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้วอกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน... [1]

สำเภาทองหมายถึงพระกัณหาและพระชาลี ซึ่งเปรียบดังนาวาที่จะพาพระองค์ข้ามห้วงสงสารได้ ถ้าไม่มีสองกุมาร พระเวสสันดรจะไม่มีโอกาสบำเพ็ญปิยบุตรทานบารมีอันยากยิ่งได้

1.4 เปรียบกับแร่ธาตุบางชนิด มีลักษณะที่เป็นอุปมา เช่น

ความงามของผิว เปรียบเหมือนทองคำธรรมชาติ ดังข้อความว่า "ขอให้ผิวเนื้อละเอียดเป็นนวลละอองดังทองคำธรรมชาติ" [2] และตอนพระเวสสันดรเสด็จออกนั่งหน้าพระอาศรมรอคอยชูชก ก็เปรียบความงามขององค์พระเวสสันดรว่า "ดุจรูปทองทั้งแท่งอันบุคคลแกล้งหล่อแล้วมาตั้งไว้" [3] และเมื่อทรงระงับโทสะที่จะทำร้ายชูชกแล้ว พระเวสสันดรทรงเบิกบานพระทัย มีความเปรียบความงามของพระเวสสันดรกับทองอีก ดังมีความว่า "กลั้นพระโศกสงบแล้ว พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใสดุจทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคลแกล้งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม" [4] "ทอง" เป็นแร่ที่มีค่า งดงาม น่าจะเป็นสัญญลักขณ์ (Symbol) ของความดี, ความงาม, ความผ่องแผ้ว

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 254.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 237.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

ผู้หญิงหม้าย อุปมากับเพชรร้าวว่า "ดังเพชรรัตน์ร้าวสลายเป็นไฝฝ้า ก็ย่อมเยาเบาราคาไม่ขายได้" [1] เพชรเป็นของมีค่าควรแก่การทะนุถนอม มักหมายถึงผู้หญิงถ้า เพชรร้าว ย่อมหมายถึงหญิงที่ต้องพรากสามีย่อมหมดค่า เช่นเดียวกับเพชรร้าวที่ต้องด้อยราคาลง สำนวนที่คล้ายคลึงกันนี้ปรากฏในขุนช้าง-ขุนแผน ตอนนางทองประศรีปลอบขุนแผนไม่ให้ตามวันทองว่า "วันทองหมองแม้นเหมือนแหวนเพชร แตกเม็ดกระจายสิ้นเป็นสองสาม จะผูกเรือนก็ไม่รับกับเรือนงาม" [2]

แร่ธาตุที่มักนำมาเปรียบ คือของมีค่าซึ่งนิยมทำเครื่องประดับ เช่น เพชร, ทอง เป็นต้น และนิยมเปรียบกับสิ่งที่ดี เช่น ความงามบ้าง, ผู้หญิงบ้าง

1.5 เปรียบกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ มีลักษณะที่เป็นอุปมาเท่านั้น เช่น

ความสว่างเย็นงาม นิยมอุปมากับดวงจันทร์ เช่นตอนกล่าวถึงพระเวสสันดรเมื่อพระชนม์ได้สิบหกพรรษา มีความงามเปล่งปลั่งอุปมาดัง "จันทรจำรัสรุ่งในนภา" [3] และตอนทรงอุเบกขาหักความโศกเมื่อชูชกพาสองกุมารไปแล้ว มีอุปมาว่า "ท้าวเธอกลับสุขเกษมเปรมสบาย พระกายก็ใสสด ดังพระจันทร์ทรงกลด นั้นแล" [4] งามอย่าง "พระจันทร์" นั้น หมายเอาความสว่างนวลของแสงจันทร์ซึ่งให้ความเย็นตา สบายใจมากกว่าแสงอาทิตย์

ความมีใจเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น เปรียบกับทางน้ำไหล ท้าวสักกะแปลงเป็นพราหมณ์ กล่าวยกยอพระเวสสันดรว่า "ลำรางทางน้ำไหลซึ่งเป็นที่อุ่มไปโดยลำดับ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

[2] ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 366.

[3] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 22.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

จับเอามหาสมุทรเป็นที่สุดแดนดิน ย่อมมีน้ำไหลไปเสมอไม่สิ้น ถึงบางคาบจะพร่องไป บางคาบก็กลับเต็มขึ้นมาใหม่" [1] เปรียบดังน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่ตั้งแต่จะบำเพ็ญทานไม่ขาด ตอนชูชกกราบทูลพระเจ้าสญชัย ชูชกก็สรรเสริญพระเวสสันดรในทำนองเดียวกัน "เสมอแม้นแผ่นพสุธาดล อันหนาหนัก...มิฉะนั้นประดุจหนึ่งว่าห้วงมหาสาครชลาลัย" [2] แสดงให้เห็นว่าน้ำพระทัยของพระเวสสันดรหนักแน่น มั่นคง เช่นเดียวกับแผ่นดิน และเต็มเปี่ยมด้วยการบริจาคเสมือนห้วงน้ำใหญ่

1.6 เปรียบเทียบอื่น ๆ มีลักษณะเปรียบเทียบแบบอุปมาเท่านั้น เช่น

ความโกรธ เปรียบกับไฟ ตอนพระเจ้าสัญชัยทรงพิโรธพระเวสสันดร มีอุปมาว่า "ทรงฟังก็เดือดดาล ประหนึ่งว่าเพลิงกาฬเข้าลามลน" [3] ความโกรธ เดือดดาล มักเปรียบกับไฟ ดังเช่นปรากฏในสุภาษิตพระร่วง ตอนสอนว่าอย่าโกรธบ่าวไพร่ว่า "บ่าวไพร่อย่าไฟพุน" [4] ในขุนช้าง-ขุนแผน ตอนขุนแผนโกรธขุนเพชรขุนรามก็กล่าวว่า "ขุนแผนแค้นใจดังไฟวับ" [5] เป็นต้น แสดงว่าความโกรธเป็นความร้อนเปรียบได้กับความร้อนของไฟ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 319.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

[4] สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, 2505) หน้า ค (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ แม่เปลี่ยน ศรีสะอ้าน ณ เมรุวัดท่าสะอ้าน อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา วันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2505).

[5] ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 449.

ความโอนเอนของต้นไม้ เปรียบกับคนเมาสุรา เจตบุตรพรรณนาต้นไม้ใหญ่น้อยที่ถูกลมพัดโอนเอนไปมาเหมือน "ดังมาณพซึ่งพึ่งพบดื่มสุราในเวลาแรกหนเดียว" [1] คนที่ดื่มสุราเป็นครั้งแรกมักเมามายจนครองตนไม่ได้ ทรงกายไม่อยู่ โอนเอนไปมา จึงนำไปเปรียบกับต้นไม้เอนไปมาเพราะถูกลมพัด

ความตั้งใจคอย เปรียบเหมือนนักเลงสุราคอยหาคนขายเหล้า ดังมีความอุปมาว่า "ปิ้มปานประหนึ่งว่านักเลงสุราบานคอยหาเจ้าเหล้า" [2] นักเลงสุราบานหมายถึงพระเวสสันดรที่ทรงคอยผู้มารับบริจาคอย่างใจจดใจจ่อ กระหายใคร่จะบำเพ็ญทานเช่นเดียวกับนักเลงสุรากระหายสุรา

ความเจ็บปวดเมื่อถูกพรากลูก เปรียบเหมือนกับความรู้สึกที่ควักดวงตาให้ผู้อื่น มีอุปมาว่า "ราวกะว่าจะแขวะควักซึ่งดวงเนตรทั้งสองข้างวางไว้ในมือพราหมณ์" [3] พระเวสสันดรทรงรักสองกุมารราวดวงพระเนตร การที่ต้องหยิบยกออกให้เป็นทานไปนั้นก่อให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวด ประหนึ่งการควักดวงตาอันเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก

คนมีทุกข์แล้วถูกซ้ำเติมอีก เปรียบเหมือนคนไข้หนักถูกแพทย์ให้รับประทานยาพิษ เป็นความรู้สึกของพระนางมัทรี เมื่อไม่ได้รับคำตอบจากพระเวสสันดร จึงอุปมาว่า "ดังคนไข้หนัก แล้วมิหนำยังแพทย์เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา" [4] คนไข้หนักหมายถึงพระนางมัทรีซึ่งกำลังทรงพิลาปโศกเศร้า แพทย์หมายถึงพระเวสสันดรผู้ไม่ตรัสตอบพระนางมัทรีเลย ยิ่งทำให้พระนางโศกาดูรยิ่งขึ้น

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 194.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 237.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

ภรรยาติดตามสามี เปรียบกับสีดาติดตามพระราม หรือศิษย์ติดตามอาจารย์ พระนางมัทรียกอุปมาว่า "อุปมาเหมือนสีดาอันภักดีต่อสามีรามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์" [1] สีดาติดตามพระรามเช่นเดียวกับพระนางมัทรีติดตามพระเวสสันดรมาด้วยความภักดี อุปมาส่วนหลังมีความหมายเดียวกับส่วนแรก แต่สามารถสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครูในสังคมไทยสมัยก่อนได้ด้วย

การเปรียบเทียบโดยลักษณะอุปมา และอุปลักษณ์ ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ มีจำนวนไม่น้อย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์และความเหมาะสมของสิ่งที่จะนำมาเปรียบ มีความเปรียบหลายบทได้ความคิดจากวรรณคดีอินเดีย เช่น ความงามของใบหน้า คิ้ว ดวงตา ฯลฯ จะพบแบบที่ซ้ำ ๆ กัน การเปรียบบางบทในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกปรากฏในพระไตรปิฎกในอรรถกถาจนถึงร่ายยาวฉบับนี้ บางบทกวีไทยก็ยกขึ้นเปรียบขยายความเองเช่น เรียกชูชกว่า 'เสือร้าย' ศีรษะจะหลุดกระเด็นเหมือนลูกตาลหล่นจากขั้ว พระหัตถ์สั่นดังตีปลา หรือเหลืองเหมือนผลหมากสุก ฯลฯ อย่างไรก็ดี บทอุปมาส่วนมากเป็นที่รู้จักดี สามารถให้ความรู้สึกและความเข้าใจได้ตามความต้องการ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. ความไพเราะในการประพันธ์ตามความนิยมของไทย

วิธีการร้อยกรองภาษาเป็นวัฒนธรรมอีกส่วนหนึ่งที่น่าศึกษา การแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ยึดแบบแผนการประพันธ์ตามที่นิยมทำกันในวิธีการประพันธ์ของไทย สิ่งที่ปรากฏชัดอันดับแรกคือ คำประพันธ์ที่เป็นร่ายยาว พระยาอุปกิตศิลปสารกล่าวว่า "ร่ายเป็นคำกานท์โบราณของไทย" [1] ในส่วนสำคัญอย่างหนึ่ง ในการแต่งคำประพันธ์ในวรรณคดีไทย คือ สัมผัส

สัมผัส พระยาอุปกิตศิลปสาร อธิบายว่า "การถูกต้อง" แต่ในที่นี้หมายความว่า "การคล้องจอง" ซึ่งเป็นข้อสำคัญยิ่งในคำกานท์ของไทยเรา เพราะภาษาไทยเรานิยมพูดให้คล้องจองเป็นพื้น" [2]

สัมผัสโดยทั่วไปมี 2 ชนิดคือ

2.1 สัมผัสนอก เป็นสัมผัสที่ผูกพันด้วยเสียงสระ จำเป็นต้องมี มิฉะนั้นจะไม่เป็นการร้อยกรองชนิดใด ๆ ในการแต่งร่ายยาวเรื่องนี้กวีส่งสัมผัสนอกอย่างไดจังหวะเช่นตอนชมป่าในกัณฑ์มหาพนว่า

กระทุ่มหองแทงทวยกรวยกราง จิกแจงดอกกระจางช้างน้าว กิ่งก้านก็
ก่ายก้าวเกี่ยวประสาน สุรภีพิกุลกาญจนแก้วเกดกรรณิการ์แกม มหา
หงประยงค์แย้มยี่เข่งเข็ม สายหยุดพุดตาลก็บานเต็มแต่ล้วนเหล่ากุหลาบ
ตระลบดง [3]

---

[1] พระยาอุปกิตศิลปสาร, หลักภาษาไทย (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 351.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

[3] ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, หน้า 219.

3.2.2 สัมผัสใน หมายถึงสัมผัสที่กล้องจองภายในวรรคเดียวกัน มีสองชนิด คือ

ก. สัมผัสชิด

ข. สัมผัสคั่น

ก. สัมผัสชิด คือผูกสัมผัสติดกันไป นิยมใช้ทั้งสัมผัสสระและอักษร

1. สัมผัสสระชิด เช่น "ยิงปืนบนนาวาเสียงผะผางผึงตึงตัง... พระพายชายพัดติดใบบน" [2]

2. สัมผัสอักษรชิดเช่น "สำเภาสำใดของพานิชชื่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน...สำเภานี้ก็พาบเพียบเพียงราโท" [3]

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกบางแห่งมีสัมผัสอักษรชิดถึง 8 พยางค์ เช่น "ละลนละลานหลีกเลี้ยวลอดลัดมา" [4]

ข. สัมผัสคั่น คือสัมผัสไม่ติดกัน มีคำไม่สัมผัสมาคั่นมี 2 แบบ [5] คือ

1. สัมผัสคั่นอักษร คือมีตัวอักษรอื่นคั่นระหว่างตัวสัมผัสกัน จะพบได้ในร่ายยาวเรื่องนี้ เช่น "พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจทองอุไรทั้งแท่ง" [6]

---

[1] พระยาอุปกิตศิลปสาร, เรื่องเดิม, หน้า 354.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

[5] พระยาอุปกิตศิลปสาร, เรื่องเดิม, หน้า 355.

[6] มหาเวสสันดรชาดก[illegible], หน้า 267.

2. สัมผัสกลุ่ม คือมีอักษรนั้นเป็นกลุ่มละ 2 คำบ้าง 3 คำบ้าง เหมือน ๆ กัน เช่น "ร่านบ้าแหงแรงบ่ถอย" [1] มีอักษร ร บ ท จับกลุ่มกันอยู่ หรือ "คนตัวหมอ ชอติดมือ ถือหัตถ์ งาท่าเห็นงาม ตามทำนองต้องธรรมเนียม" [2] เหล่านี้มีอักษรติดกลุ่มในทำนองเดียวกัน

การสัมผัสในคำประพันธ์เป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับกวีไทย วิธีหนึ่งที่ถือว่าจะช่วยให้คำประพันธ์ไพเราะได้คือสัมผัสใน ซึ่งกล่าวมาแล้ว วิธีการเช่นนี้จะพบได้เสมอในวรรณคดีไทยหรือกวีนิพนธ์ไทยเป็นอันมาก จึงแสดงให้เห็นว่าวิธีการร้อยกรองภาษาในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกได้แสดงถึงวัฒนธรรมของไทยด้วย

3. ราชาศัพท์

คนไทยมีวัฒนธรรมการใช้ภาษาให้เหมาะสมแก่ฐานะของบุคคล เป็นการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมอันดีงาม ในการแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กวีไทยได้ใช้ราชาศัพท์เพื่อให้เหมาะสมกับตัวละครที่เป็นกษัตริย์ สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยซึ่งนิยมจัดระเบียบของคำพูดเพื่อความสุภาพเหมาะสมแก่บุคคล ราชาศัพท์ที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกอาจจัดเป็นหมวด ๆ ได้ 5 หมวดดังนี้ คือ

1. หมวดเครื่องอุปโภคบริโภค คำที่ปรากฏ เช่น เครื่องปิลันธน์ พระธำมรงค์ พระขรรค์ ฉลองพระบาท พระที่นั่ง สีวิกา พระสาณี พระบรรจถรณ์ พระเต้า ฯลฯ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 369.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

2. หมวดอวัยวะ เช่นคำว่า พระเนตร พระกร พระหัย พระพักตร์ พระหัตถ์ พระบาท พระอังสา พระศอ พระโอษฐ์ พระทรวง พระชนอง ฯลฯ

3. หมวดเครือญาติ พระราชวงศ์ เช่นคำว่า พระโอรส พระสุณิสา พระอัยกา พระอัยกี พระบิตุเรศ ฯลฯ

4. หมวดกิริยา ที่มี "ทรง" นำหน้า เช่น ทรงพระพิโรธ ทรงพระประชวร ทรงฟัง ทรงชม ทรงพระกันแสง ฯลฯ ศัพท์อื่น ๆ เช่น พระราชทาน สิ้นพระชนม์ ถวายบังคม เสวย ประสูติ กราบทูล ตรัส ทอดพระเนตร ฯลฯ

5. หมวดสรรพนาม

บุรุษที่ 1 เช่นคำว่า ข้าพระบาท ข้าพระพุทธเจ้า เกล้ากระหม่อมฉัน เป็นต้น

บุรุษที่ 2 เช่นคำว่า ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระองค์ เป็นต้น

บุรุษที่ 3 เช่นคำว่า พระองค์ เป็นต้น

6. หมวดนามอื่น ๆ เช่น พระเสาวนีย์ พระบรมราชโองการ พระพิโรธ พระอัสสุชล พระพร เป็นต้น

คำราชาศัพท์ที่ปรากฏในร่ายยาวเรื่องนี้ นอกจากจะสามารถพบได้ในวรรณคดีไทยทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์แล้ว แม้ในปัจจุบันก็ยังใช้อยู่สำหรับองค์พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ตามความเหมาะสม

สุภาษิตไทยโบราณที่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

มีสำนวนและสุภาษิตบางบทในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกล่าวทำนองเดียวกับสุภาษิตไทยซึ่งปรากฏมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น สุภาษิตพระร่วง เป็นต้น ดังตัวอย่าง

นางพราหมณ์บริภาษอมิตตดาว่า "จะมารักเหาก่วาผม จะมารักลมก่วาน้ำ จะมารักถ้ำก่วาเรือน จะมารักเดือนยิ่งก่วาตะวัน" [1] ตรงกับสุภาษิตพระร่วงที่สอนให้เลือกเอาของที่ดีกว่า อย่าหมายของที่ไม่มีประโยชน์ว่า

อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ
อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน [2]

ตอนชูชกหลอกเจตบุตร ชูชกกล่าวว่า "จะอาสาเจ้าจนตัวตายตามสุภาษิต" [3] ก็คือตามสุภาษิตพระร่วงตอนหนึ่งว่า "อาสาเจ้าจนตาย อาสานายจงพอแรง" [4]

สุภาษิตอันบทหนึ่งสอนผู้ที่ไม่รอบคอบ หลงลืม เช่น พระเวสสันดรตรัสต่อว่าพระนางมัทรีเมื่อกลับจากป่าว่า "เข้าเถื่อนเจ้าลืมพร้า" [5] ในสุภาษิตพระร่วงมีคำสั่งสอนว่า "เข้าเถื่อนอย่าลืมพร้า หน้าศึกอย่านอนใจ" [6] เพื่อความไม่ประมาท

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก์ , หน้า 149.

[2] สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพแม่เปลี่ยนศรีสอาน ณ เมรุวัดท่าสะอาน อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา วันที่ 22 เมษายน 2505), หน้า จ.

[3] มหาเวสสันดรชาดก์ , หน้า 185.

[4] สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ, หน้า ค.

[5] มหาเวสสันดรชาดก์ , หน้า 293.

[6] สุภาษิตพระร่วงและนางนพมาศ, หน้า ค.

สุภาษิตไทยซึ่งแทรกในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกนี้ แสดงให้เห็นอิทธิพลทางภาษาในวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเรื่อง โดยแทรกอยู่ในคำพูดของตัวละคร ทำให้ตัวละครดูคล้ายสมาชิกของสังคมไทยมากขึ้น

5. การพรรณนาธรรมชาติ

การพรรณนาธรรมชาติมี 2 ลักษณะ คือ 1. การพรรณนาธรรมชาติอย่างตรงไปตรงมา 2. การพรรณนาธรรมชาติเมื่อตัวละครมีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

วิธีการพรรณนาธรรมชาติหรือป่าเขาลำเนาไม้ อาจเกิดจากความรู้สึกรักธรรมชาติของกวี เมืองไทยมีภูมิประเทศที่อุดมด้วยพืชพันธุ์ไม้และสัตว์นานาชนิด ธรรมชาติเหล่านี้บันดาลใจให้กวีถ่ายภาพธรรมชาติไว้ด้วยถ้อยคำที่ตกแต่งแล้ว วิทย์ ศิวะศริยานนท์ อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้พอสรุปได้ว่า กวีไทยกล่าวถึงธรรมชาติอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะหนึ่ง พรรณนาสภาพธรรมชาติอย่างตรงไปตรงมาว่าอะไรอยู่ตรงไหนเป็นอย่างไร โดยไม่ผสมความรู้สึกส่วนตัวของกวี การพรรณนาชนิดนี้มีความเด่นที่นิยมประกวดประขันกันในด้านการประพันธ์ที่เล่นคำเล่นอักษรมากกว่าที่จะพรรณนาสภาพธรรมชาติตามความเป็นจริง อีกลักษณะหนึ่งคือ เห็นธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของกวี หรือตัวละคร เช่นในนิราศต่าง ๆ ธรรมชาติเป็นส่วนประกอบความรู้สึกของกวี กวีจะยกดอกไม้หรือสัตว์ขึ้นกล่าวก็ต่อเมื่อมีชื่อหรือลักษณะเตือนใจให้คิดถึงความหลัง เช่น บางบทในลิลิตพระลอ [1]

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีเนื้อเรื่องไม่อำนวยในการพรรณนาธรรมชาติตามลักษณะที่ 2 แต่จะพบว่ามีวิธีพรรณนาในลักษณะที่ 1 ซึ่งปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นด้วย ตัวอย่าง กัณฑ์มหาพน ความของพระเทพโมลี (กลิ่น) ตอนหนึ่งว่า

---

[1] วิทย์ ศิวะศริยานนท์ "เรื่องในวรรณคดี" วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขเพิ่มเติม, พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, 2504), หน้า 82-87.

แลฉนัดในเบื้องหน้าโน่นก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยมโพยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวดำแดงดูดิเรกดังรายรัตนนพมณีแขมน่าใคร่ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดม ก็ดูเด่นดังดวงดาววาวแวววะวาบ ๆ ที่เวิ้งวุ้ง วิจิตรจำรัสจำรูญรุ่งเป็นสีรุ้ง พุ่งพ้นเพียงลดนัมพรพื้นนภากาศ บ้างก็เกิดกอก้อนประหลาดศิลาลายแลละเลื่อม ๆ ที่งอกง้ำเป็นแง่เงื้อมก็ชะงุมชะโงกชะง่อนผา [1]

การพรรณนาบางตอนก็ยากที่จะเชื่อได้ว่าเป็นเช่นนั้นเพราะผิดธรรมชาติเกินไป เช่น

สรรพพืชผักในวารีและริมเฉนียนเอนกนับมากกว่าหมื่นสิ่ง เป็นต้นว่าสาหร่ายสายติ่งตบตับเต่า เหล่าถั่วเขียวถั่วราชมาศ สรรพพืชพื้นพันธุ์ผักกาดแกมกระเทียมหอมเห็นใบไสว เต้าแตงแฟงฟักผลใหญ่ยิ่งเท่าเภรี...กรกฏกุ้งกั้งมังกรกุมภีล์ ตะโกกกาแกมกะตี่ชะโดดุกก็โดดดิ้น...กระทุ่มทองแทงทวยกรวยกร่าง จิกแจงดอกกระจ่างช้างน้าว [2]

"เหล่ายางยูงพระยอมใหญ่ยอมเยียดยัด...พรรณพฤกษ์เต็งรังร่มเรียง/เหียงหาดเห็นเป็นเหล่า ๆ หมู่งิ้วงาวก็งอกงามตระหง่าน ปานประหนึ่งว่าช่างหากพิจิตรผจงเขียนทั้งคุยช่อยแคดาง นางตะเคียนก็ตั้งกับ" [3]

กวีไทยมีความนิยมการใช้ภาษาในการพรรณนาธรรมชาติในร่ายยาวเรื่องนี้แบบเดียวกับที่ปฏิบัติในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ จึงเห็นได้ว่าการใช้ภาษาเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมอีกแง่หนึ่งด้วย

---

[1] มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 215.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 219-220.